

Govor visokog predstavnika na Simpoziju o umjetnosti i pomirenju, Kraljevski koledž London

Vrijedi izgovorena riječ.

Umjetnost i moć promjene

Engleski pjesnik Shelley opisao je pjesnike kao "neizabrane zakonodavce svijeta".

Kada u određenom društvu, politička elita prestane poštivati temeljne standarde demokracije i pristojnosti, ili čak počne gaziti ove vrijednosti, kreativna zajednica često preuzima odgovornost za artikuliranje univerzalnih vrijednosti ljudske pristojnosti, pravde, solidarnosti i ljubavi.

Pisci, umjetnici, glazbenici i filmski umjetnici sa Zapadnog Balkana proizveli su neka od najdinamičnijih, najizazovnijih i univerzalno najrelevantnijih djela Europe u posljednjih 100 godina. Ovo nije puka hiperbola; dokazi za ovu tvrdnju nalaze se u Nobelovim nagradama, Oskarima, i naširoko priznatom doprinosu vizualnoj umjetnosti i glazbi.

Korisno bi bilo zapitati se je li u pitanju paradoks da su društva koja su doživjela društvena, ekonomska, politička i vojna previranja istodobno iznjedrila umjetnike međunarodnoga ranga – ili možda nagon za dubokim i trajnim umjetničkim stvaranjem dolazi izravno iz samih ovih previranja.

Zaista bi se moglo reći da zanimljiva vremena daju velika umjetnička djela.

* * *

Novinski kolumnist Dario Džamonja, za vrijeme sukoba u bivšoj Jugoslaviji od 1992. do 1995., napisao je članak u kojemu opisuje jutro kada se probudio na svoj rođendan. Bilo je rano proljeće i nije bilo grijanja. Za doručak je jeo suh pljesniv kruh, a obuzeta ratnim brigama, njegova je obitelj zaboravila na njegov rođendan.

Dok se vozio prema redakciji, preko vjetrobrana mu je prozujao snajperski metak, promašivši ga za svega nekoliko centimetara. Pojurio je prema zaklonu obližnjih zgrada i dok je jurio, mislio je: Eh, eto, barem neko misli na mene na moj rođendan!

Na cijelom području bivše zone sukoba postoje ljudi koji će se poistovjetiti s ovom netipičnom reakcijom na turbulenciju stvarnosti rata.

Ponekad, sve što možemo učiniti je tražiti svjetliju stranu.

Ali mislim da je ono što je opisano u ovoj vinjeti značajnije od toga.

Ne samo da humor teška iskustva čini podnošljivijim, humor ima sposobnost *sabotirati* upravo one sile koje to iskustvo čine teškim.

Ukoliko je cilj puščane paljbe unijeti strah u civilno stanovništvo, onda Džamonjina vrcakasta reakcija jasno potkopava taj cilj.

Umjesto straha, imamo jedan oblik ismijavanja.

A ismijavanje je moćna funkcija umjetnosti, osobito kada se koristi u političkom kontekstu.

Zajednička karakteristika osoba koje su bile na vlasti u istočnom bloku u razdoblju između 1940-ih i 1980-ih je njihov monumentalni nedostatak humora.

A zajednička karakteristika njihovih oponenta bila je inventivna i učinkovita uporaba ismijavanja.

Povlašteni i moćni ne vole protivljenje – a još manje vole da im se smiju.

Apsurdističke drame Vaclava Havela predstavljale su izazov za intelektualni kapacitet Husakovog režima upravo zbog njihovog apsurdizma. Određeni tip likova biva zbunjen i začuđen apsurdnim – to su likovi koji obično ne shvaćaju šale koje su svima ostalima presmiješne.

Uporaba humora – od strane svih slojeva društva, od taksista i trgovaca do dramskih pisaca i pjesnika – podrivala je autoritet starih režima, a 1989. smo vidjeli koliko je meka moć zapravo učinkovita u savladavanju čak i akumulirane sposobnosti totalitarnih država da vrše opresiju.

* * *

Koji je onda bio politički utjecaj umjetnika, glazbenika, pisaca, redatelja i pjesnika na području Zapadnog Balkana od rata nadalje – jesu li oni bili sila dobra, negativna sila ili uopće nisu bili sila?

Što se ovog zadnjeg tiče, mislim da je odgovor nesporan. Kreativna zajednica jest sila: dapače, utjecaj i postignuća ove zajednice značajno se razlikuju od ugleda političara i vladinih dužnosnika. U mnogim dijelovima Zapadnog Balkana, pop pjevači i TV glumci uživaju veće povjerenje od ministara.

Ovo je slučaj zbog činjenice da se izvođači povezuju sa svojom publikom na dubljoj razini nego većina političara. Izvođači pripovijedaju priče koje izazivaju duboke emocije. Političari možda tomu teže, ali to rijetko ostvaruju.

Tu su i različite vještine, naravno. Jedna od svrha umjetnosti jest istraživati smisao života; svrha politike je da praktični aspekti života neometano funkcioniraju.

Politika ne bi trebala ometati umjetnost – ali umjetnost definitivno treba ometati politiku. Pjesnici možda nisu izabrani, ali ih se često poziva da govore u ime vrijednosti koje su potisnute ili potpuno napuštene u dnevnoj politici.

Kada vlast počne govoriti besmislice, tada je vrijeme da umjetnici počnu govoriti razumno.

E, to definitivno ne bi bilo neprikladno u drami Vaclava Havela.

* * *

Kreativci ovu ulogu ostvaruju na neobične i neočekivane načine.

Nije slučajnost da je jedno od najperceptivnijih djela u mnoštvu briljantnih kinematografskih ostvarenja koja su nastala u sjeni sukoba u bivšoj Jugoslaviji – film *Gori vatra* Pjera Žalice – komedija.

Niti je slučajnost da je ključni element u glazbi koja je tako primjereno napravljena za taj film pjesma *Iznad Tešnja zora sviće*, koju je napisao Saša Lošić iz Plavog orkestra.

Pop glazba i komedija tu se spajaju kako bi potvrdile uzaludnost nasilja i transcendentnost ljudskoga duha – pjesnici koji djeluju kao neizabrani zakonodavci.

Značaj komičnog elementa nije ograničen samo na njegov satirični učinak. Samom činjenicom da izražavaju humor, djela poput filma *Gori Vatra* sprječavaju da nasilje dominira javnim prostorom. Kada se javna debata svede samo na "sve o ratu", to znači da su počinitelji nasilja uspjeli nametnuti svoj dnevni red. Umjetnost nudi alternativu tome – i dok god postoji prostor u kojem se mogu izraziti alternativni pogledi na svijet, moguće je ublažiti učinak i utjecaj nasilja.

Brojni su izuzetni filmovi čija je namjera bila progovoriti o sukobu i njegovom nasljeđu: *Ničija zemlja* od Danisa Tanovića, naravno, *Grbavica* Jasmile Žbanić, *Krugovi* Srđana Golubovića, *Go West* Ahmeda Imamovića, i *Remake* Dine Mustafića, samo su neki od njih.

Osobno smatram da je značajno da je nakon nepokolebljivog realizma *Grbavice*, Jasmila Žbanić snimila *Otok ljubavi*, hirovitu meditaciju o zamršenom platnu ljudskoga iskustva u kojem nije razblažila nijednu osobitost balkanske kulture, nego slavi univerzalnost ljudskih slabosti. Slično tomu, u filmu *Go West* Ahmed Imamović prikazuje užas sukoba s točke gledišta para koji, zbog prirode svoje veze, već jasno vidi ograničenja i netrpeljivost svoga okružja. Ovi filmovi prikazuju stvarnost u svoj njenoj složenosti, i implicitno odbacuju monokromnu leću zadrnosti i šovinizma, baveći se umjesto toga ljudskom otpornošću i različitosti.

Uvidi balkanskih filmaša i zvjezdani opus koji su kreirali tijekom posljednje dvije decenije neosporno svjedoče o činjenici da zemlje regiona ne mogu biti i ne bi trebale biti definirane sukobima iz 1990-ih.

I doista, uspjeh Sarajevo film festivala i drugih umjetničkih festivala u regionu pokazao je sposobnost umjetnosti da nadiđe političke podjele i pri tome unaprijedi pomirenje.

A ta oslobađajuća funkcija umjetnosti nije, naravno, ograničena samo na film.

Prvi poslijeratni koncert pjevača Đorđa Balaševića u Sarajevu s pravom se pamti kao trenutak u kojemu je mnogima postalo jasno da se pocijepana kulturna tapiserija regiona može popraviti. Međunarodni izvođači koji su tu nastupali tijekom ili odmah po završetku rata, poput Joan Baez, Brucea Dickinsona iz Iron Maiden i, naravno, irske grupe U2, su također, svatko na svoj jedinstveni način, svjedočili iscjeljujućoj moći umjetnosti.

Neću se pretvarati da sam ljubitelj heavy metala – ali sam kao i mnogi iz zapadnog svijeta bio pogođen time koliko su prikladne i pravodobne bile riječi i melodija pjesme *Winds of Change*, njemačkog benda The Scorpions, koja je služila kao svojevrsna muzička podloga padu Berlinskog zida.

U ovim i sličnim slučajevima, popularni glazbenici su prepoznali raspoloženje i istodobno izrazili osjećanja koja su služila kao protuotrov beznađu.

Moja supruga Bernarda, koja je operna pjevačica, i ja bolje se osjećamo uz klasičnu nego pop ili rock glazbu. I u opusu klasične glazbe svakako možemo pronaći pronicljive i trajne komentare na politiku i društvo – od Beethovenove *Eroice*, napisane u vremenu kada su ideje Francuske revolucije obećavale zaživjeti u velikom dijelu Europe, do djela *Kvartet za kraj vremena* Oliviera Messiaena, koje je prvi put izvedeno u hladnom logoru gdje je njegov skladatelj bio ratni zarobljenik, do poljskog pijanista Padarewskog koji je postao snažan zagovornik neovisnosti svoje zemlje nakon Prvog svjetskog rata.

Metamorphosen Richarda Strausa je elegija za svijetom uništenim nacionalsocijalizmom, dok njegove *Četiri posljednje pjesme* mnogi smatraju njegovom apologijom zbog toga što nije u potpunosti prepoznao zlo u srcu nacističke ideologije. Mislim da ovaj posljednji primjer naglašava jedan bitan element – jer, iako pozdravljamo sposobnost kreativnih umjetnika da afirmiraju najvrijednije i temeljne ljudske vrijednosti, ne možemo zanemarivati suprotnu sposobnost da se priključe šovinističkim trendovima. Umjetnici mogu stvarati djela koja slave ozlojeđenost, a ne ljubav, isključivanje, a ne solidarnost; mogu s entuzijazmom govoriti o navodnom uzbuđenju koje donosi sukob, ne govoreći mnogo o golemim ljudskim gubicima.

Diljem Jugoslavije smo vidjeli kako lako su se neki glazbenici i pisci, i drugi kreativni umjetnici, priklonili šovinističkom stilu – i u izražavanju ratnog nacionalizma otkrili nišu popularnosti.

Ali je jednako bitno istaknuti da umjetnost koja je stavljena u službu zloglasne politike predstavlja relativno mali segment glavnih tijekova. Književnik i nobelovac Saul Bellow, jednom je prilikom istaknuo da se umjetnost ne može graditi na temeljima mržnje. Umjetnost je po svojoj prirodi konstruktivna, dok je mržnja temeljno destruktivna.

Kada se, u dalekoj budućnosti, bude radila procjena suvremene umjetnosti na Zapadnom Balkanu, vjerujem da će se cijeniti rad onih koji su istraživali ljudsku cijenu sukoba i onih koji su afirmirali vrijednosti solidarnosti i ljubavi – često u bezizglednim i opasnim okolnostima. Također vjerujem da postoji podudarnost između šovinizma sa jedne i umjetničke osrednjosti s druge strane.

U slučaju da vam se čini da previše naglašavam moć umjetnosti da pomogne društvima da se oporave od sukoba, dopustite mi zaključiti jednim primjerom koji se neće nužno naći na vrhu liste kulturnih dostignuća jednog kritičara ili politologa.

Svakoga dana na cijelom Zapadnom Balkanu, milijuni gledatelja prate natjecanja talenata, koja čine tako nerazmjerno velik dio televizijskog programa u regiji.

Ove emisije zaobilaze lingvističke i kulturološke prepreke identiteta i jezika. TV kanali su s entuzijazmom prigrlili jedan tako inkluzivan format iz jednostavnog i razumnog razloga što visoka gledanost znači visoke prihode od oglašavanja.

Ukoliko pogledate neki talent šou, vidjet ćete da i članovi ocjenjivačkog suda i izvođači obujmljuju širok raspon prezimena i naglasaka i mjesta podrijetla. Čini se da je slava jača od etničkoga identiteta. Članovi ocjenjivačkog

suda u ovim emisijama obično stupaju u dijalog koji, uz humor i istančanost, odražava životno iskustvo njihove široke publike. Dovitljivi dijalozi pršte veličanstvenom anarhijom međusobno povezanih kultura. Gledatelji na ovo reagiraju s entuzijazmom.

Meni ovo djeluje kao vrlo pozitivan primjer moći koju umjetnost – u ovom slučaju popularna umjetnost, neki bi čak rekli i umjetnost za “niže tržište” – bez sumnje ima kada je u pitanju doprinos poslijeratnom oporavku.

* * *

Ali, je li to dovoljno? To je drugo pitanje. Nažalost, odgovor možda nije tako pozitivan.

Bosna i Hercegovina je zemlja koja je blagoslovljena obiljem prirodnih resursa i gotovo optimalnom gustoćom stanovništva koje broji četiri milijuna. Smještena je tik uz najbogatije svjetsko tržište, kojem joj je dat povlašten pristup, i uživala je sveobuhvatan razvoj infrastrukture financiran međunarodnom pomoći.

I, kao što sam upravo naveo, ona ima kulturno naslijeđe – u književnosti, umjetnosti, glazbi, dramskoj umjetnosti – koje ne samo da je svjetskoga ranga već koje jasno počiva na inkluzivnom i progresivnom shvaćanju društva.

Zašto onda Bosna i Hercegovina ne pravi politički i ekonomski napredak zadovoljavajućom brzinom?

Kratki odgovor je da politički sustav pogoduje interesima na kojima je prvobitno i nastao. Njime se ne upravlja za dobrobit naroda Bosne i Hercegovine.

Ja sam često u prošlosti govorio da su jedini koji ovo mogu promijeniti sami ljudi – građani Bosne i Hercegovine.

Ipak, takva promjena zahtijeva značajan iskaz volje naroda. Sustav je usmjeren ka samoočuvanju. Osmišljen je kako bi sprječavao nemire, a najveći nemir od svih bilo bi uklanjanje s vlasti stranaka koje su na vlasti gotovo cijeli jedan naraštaj.

Ali Dario Džamonja, koji je po mnogo čemu bio izuzetan čovjek, nije bio izuzetak u svom nekonvencionalnom pogledu na svijet, u svojoj sposobnosti da vidi mogućnosti u najbezizglednijim okolnostima – to je bosanski način. To je nešto što se slavi u većini djela kreativne umjetnosti koja ja nastala u i oko Bosne i Hercegovine u posljednjih 25 godina. To je razlog zašto vjerujem da svijet bh. politike može i treba učiti od umjetnosti.

Postoje bh. političari koji shvaćaju složenu realnost društva kojim upravljaju; shvaćaju da će, ukoliko žele izbjeći da postanu predmet sprdnje i objekti javne poruge, morati utvrditi novi kurs. Neće biti moguće vječno suzbijati opravdani gnjev naroda.

U utrci smo s vremenom. Ukoliko politički lideri žele pobijediti u ovoj utrci, morat će početi ispunjavati svoje obveze kao izabrani zakonodavci svijeta. Nisam još potpuno izgubio nadu da će to zaista i učiniti.

Hvala.